

Licht onder de rivieren: Evangelische gemeentestichting in Zuid-Nederland

Hans Riphagen & Jack Barentsen (red.)

Eburon
Utrecht 2025

Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van
Baptistengemeente Brunssum-Treebeek (1925-2025)

Baptistica Reeks 16

ISBN 978-94-6301-560-8

Academische Uitgeverij Eburon
Vredenburg 40
3511 BD Utrecht
www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

Grafisch ontwerp: Dolna Elija, Kostandenets, Bulgarije

© 2025 Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Inhoud

Inleiding	7
Deel I	
Achtergrond en overzicht	13
1. Migratie en evangelische geloofszending in Zuid-Nederland: Een overzicht <i>Hans Riphagen</i>	15
Deel II	
Vijf gemeenschappen in Zuid-Nederland	41
2. 1925 – Baptistengemeente Brunssum-Treebeek <i>Stefanie Geerts</i>	43
3. 1958 – Pinkstergemeente Eindhoven <i>Anton van Asten en Richard Kelly</i>	65
4. 1966 – Baptistengemeente Maastricht <i>Jack Barentsen</i>	85
5. 1975 – CAMA Parousia Den Bosch <i>Martin Jansen</i>	107
6. 2015 – Sjoelplaats Brunssum <i>Jacqueline Huth</i>	125
Deel III	
Reflecties op de praktijk	143
7. Theologie, identiteit en leiderschap <i>Jack Barentsen</i>	145
8. Oecumene en verbinding met de (rooms-katholieke) context <i>Jelle Creemers</i>	159

9. De missionaire praktijk	169
<i>Oeds Blok</i>	
10. Missionaire pioniers over de toekomst van gemeentestichting in Zuid-Nederland	181
<i>Hans Riphagen</i>	
Eindnoten	195
Bibliografie	203

Inleiding

Licht en duisternis vormen een krachtig contrast waarmee evangelieverkondiging vaak wordt aangeduid. We gebruiken dit contrast bewust in de titel van het boek, omdat het zo vaak naar voren komt in de verhalen die in dit boek zijn opgetekend. Toch heeft het iets lastigs, want de prediker plaatst zichzelf doorgaans ‘in het licht’, terwijl de ongelovige/andersgelovige toehoorders worden voorgesteld als mensen ‘in de duisternis’. Dit motief komt regelmatig terug in de verhalen in dit boek. Maar zelden wordt de vraag gesteld of die toehoorders zichzelf ook zo zagen.

Misschien zagen zij zichzelf juist als mensen van het licht — of in elk geval als verlicht — mensen van de Moederkerk, de rooms katholieke. In elk geval zagen zij de evangelieverkondigers vaak als de vreemden, met een sektarische vorm van geloven, of als ‘Hollanders’ die (weer) hun boodschap kwamen opdringen. Toch komt het motief van licht en duisternis ook nadrukkelijk naar voren in de verhalen van evangelische bekeerlingen. Zij vertellen: vroeger leefde ik in het duister, nu in het licht.

De term ‘licht’ is op nóg een manier lastig. De titel van dit boek zou de indruk kunnen wekken dat het licht van het evangelie pas in de afgelopen honderd jaar in het Zuiden kwam, met de opkomst van de evangelische bewegingen en gemeenten die hier worden beschreven. Maar dat beeld klopt natuurlijk niet. Al in 383 na Christus verplaatste Servatius zijn bisschopszetel van Tongeren naar Maastricht — wat erop wijst dat er toen al christelijke gemeenschappen in de stad waren. Maastricht staat dan ook vol met katholieke kerken en kathedralen, al hebben veel van die gebouwen tegenwoordig een andere functie gekregen. Dat geldt ook voor grote delen van Limburg en Brabant, waar het ‘rijke Roomse leven’ lange tijd een diep stempel op de cultuur drukte. Vanaf de Reformatie zijn er daarnaast verhalen van protestantse aanwezigheid. Zo werd de grote Sint-Janskerk op het Vrijthof in Maastricht, ooit gebouwd als doopkapel naast de Sint-Servaasbasiliek, toegewezen aan de protestanten. Vandaag de dag maakt die kerk deel uit van de Protestantse Kerk in Nederland. Het Zuiden kent een rijke en complexe religieuze geschiedenis, gevormd door heersers, kerken en migratiestromen. Dit boek belicht slechts een klein stukje daarvan — vooral de laatste honderd jaar, en dan nog alleen binnen een deel van de evangelische beweging.

De aanleiding voor dit boek gaat terug op een telefoongesprek tussen Hans en Jan de Vries, voormalig oudste van de Baptistengemeente Brunssum-Treebeek. Jan vroeg of er misschien een seminariestudent beschikbaar was die een onderzoek kon doen naar het missionair-zijn van de gemeente in de afgelopen 100 jaar. Het zou een mooi project kunnen zijn ter gelegenheid van het jubileum in 2025. Zo'n student bleek niet direct voorhanden. Toch liet het idee Hans niet los. Het besef dat Zuid-Nederland een eigen context is, waar nog niet zoveel over geschreven is; en daarnaast dat het belangrijke verhalen en belangrijke geschiedenissen zijn— vaak nog niet opgeschreven — die verteld moeten worden. Kort daarna was Jack, zelf ooit werkzaam in Maastricht, via een telefoontje aan boord. Hij was al eerder via email door Jan de Vries benaderd en had het boekje *Zoektocht naar hoop voor de stad* geredigeerd (Antwerpen: Halewijn, 2019), over vier evangelische gemeenten in Vlaamse steden die ook 100 jaar bestonden, met een reflectie op kerk-zijn in een stedelijke context. 'Zou zo'n aanpak ook niet mooi zijn voor Zuid-Nederland?' vroeg Hans. En zo werd het eerste zaadje geplant.

De geschiedenissen van gemeenten aan papier toevertrouwen dus. Behalve Brunssum-Treebeek, de gemeente waar het oorspronkelijke verzoek vandaan kwam, moest ook Maastricht erbij, vond Jack, die daar lang betrokken was geweest. Maar het moest breder. Er moest ook een gemeente uit de CAMA Parousia traditie in, en dat werd Den Bosch, waar dit jaar het 50-jarig bestaan gevierd wordt. Daarnaast wilden we een Pinkstergemeente opnemen. Na wat zoeken vonden we aansluiting bij de Maranathakerk in Eindhoven, die al eind jaren 1950 actief was. Verder wilden we ook ruimte maken voor pioniersplekken en recentere neo-Pentecostale gemeenschappen. Helaas lukte het niet om een auteur uit die laatste groep te vinden. Wel vonden we een pioniersplek: De Sjoelplaats in Brunssum, en gingen we ook met drie jonge pioniers in gesprek over hoe zij de toekomst van gemeentestichting in Zuid-Nederland zien.

Met de keuze voor deze verschillende plekken wilden we de diverse ontstaansgeschiedenissen van evangelische gemeenten in Zuid-Nederland laten zien. Elk verhaal is exemplarisch voor een bredere ontwikkeling. Zo is er het verhaal van arbeidsmigratie en mijnbouw aan het begin van de 20e eeuw, als gevolg van de opkomende industrie. Het verhaal van Pinkstermigranten uit Nederlands-Indië, die in Nederland in aanraking kwamen met Zweedse zendelingen. Het verhaal van Amerikaanse zendingsorganisaties die na de Tweede Wereldoorlog actief werden. En recenter: hoe binnen de missionaire beweging vanaf 2000 op nieuwe manieren gezocht wordt naar verbinding tussen evangelie en

lokale context. Om al deze ontwikkelingen — én de achtergrond van het katholieke Zuiden — goed te kunnen plaatsen, begint het boek in Deel I met een overzichtshoofdstuk. Dat hoofdstuk fungeert als een kapstok waar de rest van de verhalen aan opgehangen worden.

In Deel II van dit boek staan de genoemde vijf geloofsgemeenschappen centraal. Elk van deze gemeenten heeft een uniek verhaal te vertellen — en er valt zóveel te zeggen. Tegelijkertijd is dat ook een uitdaging, want hoe vat je in één hoofdstuk de inzet, betrokkenheid en geloofsreis van tientallen mensen samen? En welk perspectief kies je, als elke geschiedenis gevormd is door persoonlijke ervaringen en lokale omstandigheden? Bovendien staan de verhalen van deze gemeenschappen zelden op zichzelf. Ze zijn ingebed in een breder netwerk, een ecologie van geloofsgemeenschappen in de regio die met elkaar optrekken, splitsen of concurreren, samenwerken of elkaar beïnvloeden. Die verwevenheid maakt de verhalen rijk, maar soms ook complex. De geschiedenissen zoals opgetekend zijn niet neutraal. Ze zijn gekleurd door persoonlijke ervaringen, interpretaties en herinneringen — net zoals elke geschiedenis dat is. Periodes van groei en bloei komen aan bod, maar ook tijden van spanning, conflict of breuk. Verschillen in visie, leiderschap of samenwerking hebben hun sporen nagelaten, en soms bestaan er meerdere versies van eenzelfde gebeurtenis. Naast mooie verhalen is het ook belangrijk om de rafelrandjes van de geschiedenis te vertellen.

Die gekleurdheid is terug te zien in de manier waarop de hoofdstukken in deel II tot stand zijn gekomen. Elk hoofdstuk is geschreven door één of twee auteurs die zelf nauw verbonden zijn of waren bij de gemeente waarover ze schrijven. Dat is een kracht: ze kenden de weg, wisten waar de verhalen te vinden waren, en hadden toegang tot mensen en bronnen die voor buitenstaanders verborgen zouden blijven. Tegelijk vraagt het om zorgvuldigheid. Want persoonlijke betrokkenheid betekent ook dat de verhalen nooit objectief zijn. We hebben geprobeerd te schrijven met zorg en respect voor alle betrokkenen. Juist in de beschrijving van periodes van spanning en conflict was dat soms een uitdaging. We hopen dat het ons is gelukt om de verhalen eerlijk en invoelbaar te vertellen — in het besef dat elke poging om geschiedenis te beschrijven ook altijd beperkt en voorlopig is.

Naast het verhaal van de geschiedenis, reflecteert elke auteur in deel II ook op drie vaste thema's: (1) Theologie, identiteit en leiderschap: Hoe zag men God, geloof en gemeente? Wat voor type leiderschap was er? (2) Oecumene en context: Hoe was de verbinding met andere kerken (incl. de katholieke), met de buurt, de stad of regio? (3) Missionaire praktijk: Hoe werd invulling gegeven aan kerk-zijn in de wereld?

Deel III van dit boek bouwt daarop voort met drie reflectieve hoofdstukken, gekoppeld aan de drie genoemde thema's. Deze hoofdstukken bieden geen 'laatste woord', maar proberen lijnen te trekken, patronen zichtbaar te maken en nieuwe vragen te stellen. Of in de woorden van schrijver Oeds Blok, de hoofdstukken willen een 'vriendschappelijk gesprek' voeren. Wat valt op als je deze verhalen naast elkaar legt? Waar klinkt hoop door, en misschien zelfs iets van Gods koninkrijk? Maar ook: welke kritische spiegels houden deze verhalen ons voor? Waar mogen we opnieuw kijken, luisteren, en leren? Deze reflecties zijn geschreven door experts die met hun vakkennis kunnen helpen de verhalen in breder perspectief te plaatsen — met oog voor nuance, context en betekenis.

Het boek sluit af met hoofdstuk 10, waarin drie jonge gemeentestichters aan het woord komen. Bevlogen, nieuwsgierig en betrokken bij hun missionaire praktijken, reflecteren zij op het boek en blikken vooruit. Welke kansen en valkuilen zien zij voor evangelische gemeentestichting in het Zuiden? Wat nemen zij mee uit het verleden, en wat hopen zij voor de toekomst? Deze reflectiehoofdstukken willen verder gaan dan de veelgebruikte tegenstelling tussen licht en duisternis. Het boek streeft ernaar om voorbij de bekende verzuchting te kijken dat werken in het Zuiden altijd als ploegen op harde grond wordt ervaren, hoewel het ook de complexiteit van de context erkent. We willen dankbaar terugblikken op het vele werk dat God in het Zuiden heeft verricht, vaak in de marge, en daarop zinvol reflecteren, terwijl we tegelijkertijd de blik richten op de toekomst. Er is immers nog veel te doen!

Het is belangrijk om te benadrukken dat een werk als dit altijd onvolledig zal zijn. Hoewel we in hoofdstuk 1 proberen een breed overzicht te geven, kunnen we niet ontsnappen aan het feit dat veel evangelische gemeenschappen, ofwel beperkt, ofwel helemaal niet, genoemd worden. Het zoeken naar een compleet overzicht is een doorlopend proces. Zelfs in de laatste fase van de redactie ontdekten we nog nieuwe gemeenschappen. Zo ontving een van ons toevallig een mooi magazine van stichting *Een boodschap voor Kerkrade*, over een protestants pioniersproject. In het bijzonder erkennen we dat migrantenkerken in zowel de casestudy's als de algemene beschrijving onvoldoende aan bod komen. Pionier Corline Schouten uit Breda merkt dit terecht op in het interview in hoofdstuk 10. Hoewel het verhaal van de Pinkstergemeente in Eindhoven een verhaal van migratie is, waarin veel nationaliteiten samenkomen, ontbreekt het aan voldoende diepgaande behandeling van andere gemeenschappen. Dit heeft meerdere oorzaken: ze zijn moeilijk te onderzoeken, vaak niet direct binnen onze eigen netwerken, en slecht online te vinden. Maar de

constatering zelf is pijnlijk. Desondanks moeten de verhalen in dit boek verteld worden, hoe incompleet ze ook zijn. We hopen dat dit boek een beginpunt zal zijn voor andere kerken om hun eigen geschiedenis te delen. Want geschiedenis doet ertoe. Het vertelt ons waar we vandaan komen, hoe we hebben geworsteld met theologische, kerkelijke en praktische vraagstukken over kerk-zijn en evangelisatie, en biedt wijsheid voor de toekomst.

Voor ons als redacteurs en schrijvers van dit boek was het een leuk, leerzaam en soms confronterend proces, vol ontdekkingen, interessante plekken, mooie gesprekken.

We zijn erg dankbaar voor alle mensen die hieraan hebben meegewerkt. Dat zijn er tientallen. Bij elk hoofdstuk worden ze kort genoemd, maar het zijn er meer. Sommige mensen hebben verhalen verteld, soms zelf op papier gezet, soms in interviews, en veel vaker even op de mail of via telefoon. Anderen hebben archieven nageslagen en daarvan verslag gedaan. En velen hebben oude foto's tevoorschijn gehaald, waarvan een kleine selectie opgenomen kon worden. Dat laatste was wel een uitdaging, want oude foto's waren niet altijd van voldoende kwaliteit om goed te gebruiken. We danken Jan de Vries, Stefanie Geerts, Christiaan Bakker voor hun meedenken in het beginnende redactieproces. We willen Tineke Visser heel hartelijk bedanken voor de taalcorrectie; Maarten Fraanje van uitgever Eburon voor zijn begeleiding. Bovenal verwonderen we ons over de verhalen van mensen en gemeenschappen die we mochten ontdekken: verhalen waarin we iets van Gods wijsheid en veelkleurigheid terugzien, elk met een eigen lokale kleur, met eigenaardigheden en schoonheid.

En zo ligt er dus een boek van vele handen, gedachten en herinneringen voor u. We wensen u veel leesplezier.

Deel I

Achtergrond en overzicht

1. Migratie en evangelische geloofszending in Zuid-Nederland: Een overzicht

Hans Riphagen*

Dit hoofdstuk biedt een overzicht van evangelische gemeentestichting in Noord-Brabant en Zuid-Limburg. Deze start in de vroege 20e eeuw, maar om de context van het ‘katholieke’ Zuiden en de positie van protestanten daarin beter te begrijpen, starten we met een historische schets van Zuid-Nederland. Deze schets bestrijkt grofweg de periode van de 16e tot en met de 19e eeuw en legt de basis voor het verhaal dat zich vanaf de 20e eeuw ontvouwt. Na deze schets bespreken we de arbeidsmigratie naar Zuid-Nederland die vanaf het begin van de 20e eeuw op gang komt, waardoor diverse protestantse en evangelische gemeenschappen ontstaan. Dit proces versnelt na de Tweede Wereldoorlog, wanneer de Pinksterbeweging voet aan de grond krijgt in Nederland, mede dankzij invloeden uit Nederlands-Indië en het werk van Zweedse zendingen. Tegelijkertijd starten verschillende Amerikaanse baptistische zendingsorganisaties gemeentestichtend werk in deze regio. Het hoofdstuk sluit af met een beknopte beschrijving van enkele nieuwere bewegingen en groepen die vanaf de 21e eeuw zijn ontstaan. Met dit overzicht willen we een kapstok bieden om de casestudies in hoofdstukken 2 tot en met 6 van context te voorzien en in een historische en geografische lijn te plaatsen. Het maakt duidelijk hoe ze gesitueerd zijn in bredere bewegingen en netwerken, zowel binnen Nederland als daarbuiten.

Een overzichtshoofdstuk brengt de beperking met zich mee dat er veel namen, plaatsen en gemeenten worden genoemd die vanwege de

* Voor dit hoofdstuk baseer ik me op verschillende schriftelijke bronnen en een aantal gesprekken met onder andere Henk C. Sleebos, Miel de Rechter, David Boyd, Jan de Vries, Cees van der Laan, Kees Heijstek, Jack Barentsen, en Teus (Theo) Korporaal. Daarnaast heb ik ook geschreven input ontvangen van Dan Murphy, Roelof Braad en Cees de Gast. Een aantal van hen heeft meegelezen en ik ben hen zeer dankbaar voor hun hulp.

leesbaarheid naar de eindnoten aan het eind van dit hoofdstuk zijn verwezen. Sommige personen en gemeenschappen krijgen relatief veel aandacht, zoals het bijzondere verhaal van de familie Boyd van de Baptist Mid-Missions. Deze verhalen geven ons doorkijkjes naar specifieke tijden en contexten. Een overzichtshoofdstuk heeft ook als risico dat talloze belangrijke geschiedenissen, gemeenschappen, gemeentestichters en gewone gemeenteleden vergeten worden. Daar komt bij dat er nauwelijks documentatie is over evangelische gemeenten in het Zuiden. De meeste gemeenten beperken zich hooguit tot een korte historische schets op hun websites, doorgaans onder de knop 'Over ons'. Voor dit hoofdstuk hebben we geprobeerd een aantal van die geschiedenissen verder te reconstrueren. De hoop is dat het een waardevol startpunt biedt: een eerste inventarisatie en een uitnodiging aan anderen om aan te vullen met verhalen en geschiedenissen die het verdienen om verteld te worden.

Kerken in de Zuidelijke Nederlanden tot de 20^e eeuw

Om te begrijpen waarom we vaak spreken over het katholieke Zuiden, moeten we terug in de tijd naar de periode van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). In deze tijd, waarin godsdienstige reformaties in heel Europa voor verschuivingen zorgen, verandert ook het religieuze landschap van de tot dan toe overwegend katholieke Nederlanden drastisch. Het is vooral de calvinistische reformatie, geïnspireerd op het werk van Johannes Calvijn, die aanslaat in het Noorden. De groeiende invloed van het calvinisme wordt echter met argusogen aangezien door de fervent katholieke, Spaanse koning Filips II, die op dat moment koning is over de Nederlanden. Hij schuwt harde maatregelen niet om de reformaties in de kiem te smoren, met spanningen tussen katholieken en protestanten als gevolg. Deze spanningen escaleren in 1566 als calvinisten in de Nederlanden tijdens de beeldenstorm op grote schaal het inventaris en de bibliotheken van katholieke kerkgebouwen en kloosters vernielen. De Noordelijke Nederlanden keren zich steeds verder af van de Spaanse overheersing. Met het Plakkaat van Verlatinghe (1581), de Nederlandse 'onafhankelijkheidsverklaring', zetten zij Filips II als vorst af. De oprichting van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden is in 1588 een feit; een onafhankelijke staat waarin het calvinisme de dominante religie is, en de Nederduits Gereformeerde Kerk 'de facto' staatskerk, met een bevoorrechte positie ten opzichte van andere godsdiensten. Het zuiden

van de Nederlanden blijft grotendeels onder Spaanse controle, met het katholicisme stevig verankerd.

De vroege jaren van de Tachtigjarige Oorlog zijn bijzonder roerig. Het calvinisme, dat snel aan populariteit wint, krijgt ook in het zuiden van de Nederlanden een stevige voet aan de grond. Vooral in stedelijke centra zoals Antwerpen, Gent en Middelburg wordt het calvinisme groot, met een aanzienlijk percentage van de bevolking (35-45%) dat zich daartoe voelt aangetrokken.¹ Dit maakt deze steden tot brandpunten van godsdienstige verandering en politiek verzet tegen de Spaanse overheersing. Tussen 1570 en 1580 komen verschillende Brabantse en Vlaamse steden als Antwerpen en Gent, maar ook Middelburg, Mechelen en Brugge zelfs tijdelijk onder calvinistisch bewind te staan ('calvinistische republieken').²

Dit verandert wanneer Filips II de ervaren en meedogenloze hertog van Parma, Alexander Farnese, naar de Nederlanden stuurt om de opstanden neer te slaan en de controle over de zuidelijke steden te herstellen. Steden die zich overgeven aan de Spaanse koning krijgen doorgaans een ultimatum: protestanten moeten zich ofwel bekeren tot het katholicisme of vertrekken. Dit leidt tot vervolgingen en zuiveringen, waarbij protestanten moeten stoppen met publieke bijeenkomsten en verwijderd worden uit belangrijke functies. Hoewel lokale overheden vaak proberen de situatie te temperen om economische schade te voorkomen — een massale uittocht van geschoolde en invloedrijke burgers zou immers economisch desastreus zijn — leidt de druk van de Spaanse autoriteiten toch tot een grootschalige exodus van protestanten. Een dramatisch voorbeeld is de stad Antwerpen, die in 1585 door Parma wordt heroverd: Van de 80.000 inwoners vertrekken maar liefst 32.000.³ Dit zijn overigens niet alleen geboren en getogen zuiderlingen; veel migranten uit andere regio's, die eerder naar Antwerpen zijn gekomen vanwege de welvaart en religieuze vrijheden, verlaten de stad eveneens. De redenen voor deze uittocht zijn zowel religieus als economisch van aard: niet alleen wordt het voor protestanten gevaarlijk om te blijven, maar ook de economische vooruitzichten in de door Spanje heroverde steden zijn somber.⁴ In de loop van de oorlog verstevigt het katholicisme zijn positie in de Zuidelijke Nederlanden. Onder invloed van de contrareformatie — een beweging binnen de Katholieke Kerk, gericht op het terugdringen van de reformatie en het versterken van het katholicisme — volgt strengere godsdienstige controle en is er steeds minder ruimte voor verdraagzaamheid. Als in 1648 de Vrede van Münster wordt gesloten, is het overgrote deel van de protestantse bevolking uit de Zuidelijke Nederlanden geëmigreerd. Slechts een handjevol heeft de Spaanse druk weerstaan: zogenaamde

schijnkatholieken, die openlijk het katholicisme belijden om vervolging te vermijden, en cryptoprotestanten, die hun geloof heimelijk blijven uitoefenen.⁵

Na de oorlog komen diverse gebieden in de Zuidelijke Nederlanden onder bestuur van de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Deze gebieden, waaronder Staats-Brabant, Staats-Vlaanderen, de Staatse Landen van Overmaas en Staats-Opper-Gelre, worden aangeduid als de Generaliteitslanden. In tegenstelling tot de zeven soevereine provincies wordt voor deze gebieden geen bestuurlijke inrichting geregeld, maar vallen ze direct onder de Staten-Generaal. Vanwege de aanhoudende dreiging vanuit het Zuiden, worden deze landen sterk gemilitariseerd en fungeren ze als bufferzones. In Limburg is de situatie complexer dan in andere Generaliteitslanden. Het gebied kent een geschiedenis van herhaaldelijk wisselende overheersingen (Frans, Spaans). Deze voortdurende machtswisselingen zorgen ervoor dat Limburg meerdere malen wordt ingelijfd in de administratieve en godsdienstige structuren van opeenvolgende overheersers.

In Staatsgebieden wordt het calvinistische protestantisme de officiële godsdienst, ondanks het feit dat vrijwel de hele bevolking katholiek is. In sommige periodes betekent dit dat de katholieke bevolking wordt onderdrukt, met beperkingen zoals het verlies van burgerrechten, het verbod op vieringen, de verbanning van priesters en de annexatie van kerkgebouwen door de Nederduits Gereformeerde Kerk (de ‘ware gereformeerde religie’).⁶ In andere periodes worden de Katholieken weliswaar benadeeld, waarbij hun religieuze vrijheid wordt ingeperkt, maar blijft wel ruimte voor een zekere mate van gedoogbeleid.

In deze periode stimuleert de overheid (onder bestuur van de Staten-Generaal) de groei van het protestantisme in de Generaliteitslanden. Zo worden er ‘predikantsplaatsen’ aangewezen en gesubsidieerd met een eigen kerkelijke organisatie, waaronder de oprichting van de Classis Maastricht en de Landen van Overmase. Hoewel dit voor een deel bestaat uit protestantse migranten, wijst Teus Korporaal erop dat er al vroeg sprake is van een echt Limburgs Protestantisme.⁷ Met name in Limburg wordt de regeling van het ‘simultaneum’ opgelegd (dat overigens al in 1632 bestond) — een voorbeeld van gedoogbeleid — waarbij kerkgebouwen zowel door protestanten (de kleine, door de overheid gesteunde minderheid) als door katholieken (de meerderheid van de bevolking) gebruikt worden.⁸ Hierbij worden vaste tijden afgesproken voor beide geloofsgroepen.⁹ Voor protestanten is dit vaak een recht, terwijl katholieken het als een gunst moeten beschouwen.¹⁰ Dit leidt regelmatig tot spanningen, ruzies en juridische

strijd, aangewakkerd door de zogenaamde 'Paapsche Stoutigheden', zoals die vanuit protestantse ogen worden gezien. Een voorbeeld uit de kerkelijke notulen van Gulpen toont de felheid van de conflicten:

Sondagh sijnde den 29 May 1701, als wanneer twe ofte drie knechts synde van de Roomsche religie, haer niet en hebben ontsien met een ongestuymig gedruys de trappen naer het klockhuys op te loopen en anstonts met een hevigheyt beyde de klokken te trecken, en dit alles geduurende het pleege van onse Godsdienst, met den beginne van het gesangh naar de Predikatie.¹¹

Al met al ontstaan in de periode van 1648-1795 diverse kleine protestantse gemeenschappen, voornamelijk hervormden (calvinisten), met nog kleinere groepen Doopsgezinden, Lutheranen en Remonstranten.¹² Ondanks een gunstig overheidsbeleid, kan toch over de periode geconcludeerd worden dat het vestigen van de gereformeerde religie in Brabant en Limburg slechts beperkt succesvol is. Hoewel een protestantse minderheid de overhand heeft in bestuur en beleid, blijft het gebied overwegend katholiek.

Vanaf de Franse tijd (1795-1813) en de oprichting van de Bataafse Republiek beginnen de contouren van het huidige Noord-Brabant en Limburg zich af te tekenen als geopolitieke eenheden. Tot die tijd heeft de regio een complexe territoriale verdeling. Noord-Brabant maakte deel uit van het hertogdom Brabant, een belangrijke en oude politieke eenheid, terwijl Limburg verdeeld was over verschillende gebieden, waaronder Opper Gelre (het huidige Noord- en Midden-Limburg) en de Landen van Overmaas (het huidige Zuid-Limburg). Bij de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1815 wordt het voormalige hertogdom Brabant verdeeld in twee provincies: Noord-Brabant en Zuid-Brabant. Opmerkelijk is dat ook enkele protestantse gebieden aan Noord-Brabant worden toegevoegd, zoals het Land van Heusden en Altena. Na de Belgische revolutie in 1830 blijft Noord-Brabant bij Nederland en wordt Limburg gesplitst in een Nederlands en een Belgisch deel. De landsgrenzen worden in 1839 vastgesteld bij de vrede van Maastricht, waarmee de scheidslijn tussen Nederland en België wordt bevestigd.

Naast de geopolitieke gevolgen van de Franse tijd voor de huidige indeling van Noord-Brabant en Limburg, heeft deze periode ook grote invloed op de godsdienstige situatie. De nieuw opgerichte Bataafse Republiek is sterk beïnvloed door de Franse Revolutie, met haar antigodsdienstige en antiklerikale sentimenten. Als gevolg hiervan worden veel kerkgebouwen en

kloosters gesloten. In 1801 verbetert de situatie voor de Katholieke Kerk wanneer er een zogenaamd *Concordaat* wordt gesloten tussen Napoleon en de paus. Napoleon kiest voor een politiek van religieuze tolerantie, waarbij de katholieke godsdienst, het dominante geloof in het Zuiden, een bevoorrechte positie krijgt. Het geloof mag worden beoefend, maar onder strikte staatscontrole en met veel minder invloed dan voorheen. Een regeling die door hem wordt ingesteld, stelt dat het eigenaarschap van de kerkgebouwen en pastorieën wordt toegewezen aan de groep die het grootste aantal leden heeft.¹³ Als gevolg hiervan gaan een aantal kerkgebouwen over naar het Katholicisme. Onder het korte bewind van koning Lodewijk Napoleon (1806-1810) krijgen een aantal benadeelde protestanten de gelegenheid en financiële middelen om hun eigen (kleine) kerkjes te bouwen, die bekend komen te staan als de 'Lodewijkskerkjes'.

De situatie verandert in 1813, bij de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden, wanneer de Katholieke Kerk haar bevoorrechte status weer verliest. Dit komt vooral door het beleid van koning Willem I, die de protestantse minderheid sterk beschermt en tegelijkertijd de protestantse kerkbouw en kolonisatie in Zuid-Nederland stimuleert. Zijn autoritaire beleid, de repressie van de katholieke godsdienst die onder staatscontrole blijft, en de ongelijke behandeling van katholieken dragen bij aan de Belgische Revolutie van 1830, waarbij België zich afscheidt van het Koninkrijk. Na de Belgische Revolutie reageert koning Willem I gematigder en komt er meer ruimte voor katholieken. Ook onder Willem II wordt het beleid tegenover de Katholieke Kerk milder, wat uiteindelijk leidt tot de invoering van volledige godsdienstvrijheid met de Grondwet van 1848.

In de tweede helft van de 19e eeuw begint het katholicisme in Zuid-Nederland opnieuw vorm te krijgen, wat leidt tot de bloei van een katholieke cultuur zoals die tot op vandaag de dag haar sporen nalaat. De benoeming van bisschoppen in 1853, de politieke organisatie van rooms-katholieken¹⁴

Op de achtergrond de Katholieke 'Sint-Petrusbasiliek', op de voorgrond de Protestantse Napoleonskerk in Bostel uit 1812. Foto van Daan0416, Eigen werk, CC BY-SA 4.0

en de oprichting van katholieke scholen geven de kerk de ruimte om haar invloed te vergroten. Er ontstaan nieuwe parochies, rectoraten, en diverse godsdienstige verenigingen, ordes en verbanden om het katholieke leven georganiseerd te voeden. Er is een groei van het aantal priesters en het kloosterleven. Dit leidt tot een zelfverzekerde, missionaire katholieke cultuur aan het begin van de 20e eeuw, ook bekend als het 'Rijke Roomse Leven'. Een levendig religieus leven doordringt de maatschappelijke structuren, zoals onderwijs, armenzorg, drankbestrijding, jeugdbewegingen, en arbeidsomstandigheden. Er wordt als het ware een katholieke infrastructuur in het maatschappelijke leven gecreëerd. 'De liturgie wordt op de kerkelijke feestdagen met luister gevierd en de gelovigen nemen in groten getale deel aan vroomheidspraktijken als volksmissies en Kindsheidsoptochten, bedevaarten, processies en ommegangen [...] Het blijde geloof van de kerk van Rome ligt als een warme deken over het Brabantse land.'¹⁵

In de 19e en begin 20e eeuw blijven protestanten in Zuid-Nederland een kleine minderheid, met uitzondering van het 'Hollands' Brabant, het noordwesten, waar een meerderheid van de bevolking protestants was (denk aan plaatsen als Andel, Dinteloord, Woudrichem, Werkendam, Sprang-Capelle, Genderen, Wijk en Aalburg, etc.). In dit agrarische gebied waren de protestanten veelal Nederlands Hervormd. Na de Afscheiding van 1834 en latere jaren ontstonden ook gereformeerde en orthodox-gereformeerde groepen. Deze laatste groep had een sterk bevindelijke geloofsbeleving. In de rest van Noord-Brabant en Limburg, met name in de meer stedelijke gebieden, bestonden protestanten veelal uit confessionele en gematigd vrijzinnige groepen. Zij organiseerden zich veelal intern, geïsoleerd en met distantie tot de Katholieke Kerk. Zo wordt in 1913 de *Limburgsche Protestanten Vereniging* opgericht.¹⁶ Protestanten zoeken naar 'stabilisering en leefbaarheid binnen de vrij starre verhouding met de katholieken.'¹⁷ De samenstelling van het protestantisme verandert echter snel als gevolg van de industrialisatie begin 20e eeuw, waar de volgende paragraaf verder op in gaat.

Arbeidsmigratie en nieuwe gemeenschappen

Het verhaal van dit boek — evangelische gemeentestichting in Zuid-Nederland — start aan het begin van de 20e eeuw, wanneer zowel Noord-Brabant als Limburg aantrekkelijke provincies worden voor arbeidsmigranten. Onder deze migranten bevinden zich verschillende protestantse groepen die in de eerste decennia van de 20e eeuw hun eigen gemeenschappen oprichten.

Vanaf het einde van de 19e eeuw neemt de vraag naar steenkool snel toe in een industrialiserend West-Europa. Hierdoor wordt de Mijnstreek (Heerlen, Kerkrade, Geleen en Beek) een centrum van economische kansen, wat migranten uit o.a. België, (west) Duitsland, Polen en Joegoslavië aantrekt. Na de Eerste Wereldoorlog volgen ook arbeiders uit Noord-Nederland, doordat de turfwinning daar vrijwel stil is komen te liggen en omdat mijnwerk relatief goed verdient. Dit leidt tot grote diversiteit en urbanisatie in de Limburgse steden. Volgens een auteur ‘wordt wie zich daar vestigt in een smeltkroes geworpen, opnieuw gevormd en een inwoner van de Mijnstreek.’¹⁸ De migranten vestigen zich vooral in Kerkrade, Hoensbroek, Heerlen, Treebeek en Brunssum, waar de mijnbouw het landschap ingrijpend verandert. Ook in Noord-Brabant groeit de bevolking door arbeidsmigratie. Tilburg breidt zich in de 19e eeuw uit dankzij de textielindustrie en de oprichting van ‘D’n Atelier’, de werkplaats van de Staatsspoorwegen. Eindhoven profiteert van de snelle expansie van Philips. Daarnaast speelt Noord-Brabant een belangrijke rol tijdens de Eerste Wereldoorlog als veel militairen worden gemobiliseerd.

De bevolkingsgroei in Limburg en Noord-Brabant als gevolg van arbeidsmigratie leidt in de eerste helft van de 20e eeuw tot de oprichting van diverse protestantse gemeenschappen, vooral in Eindhoven en de Mijnstreek.¹⁹ Zo ontstaan er Gereformeerde en Hervormde Kerken in meerdere Brabantse en Limburgse plaatsen,²⁰ die later ook weer verder splitsen, zoals in het geval van de Gereformeerde Kerken (Vrijgemaakt).²¹ Vooral in het Land van Heusden en Altena groeit het aantal (verschillende) Gereformeerde kerken en de meer orthodoxe Gereformeerde Gemeenten aanzienlijk.

Staatsmijn Wilhemina, Terwinselen

Naast diverse gereformeerden, hervormden en lutheranen,²² vestigen zich ook vrijkerkelijke groepen, zoals het Leger des Heils (Treebeek, 1921), de Vergadering van Gelovigen,²³ en Pinkstergemeenten (Heerlen, 1918). Ook starten twee Baptistengemeenten in Eindhoven en Treebeek, die we hieronder even kort uitlichten. Diverse arbeiders uit Baptistengemeenten, van oorsprong veelal uit het veenkoloniale Noorden, verhuizen naar het Zuiden vanwege de gunstiger werkgelegenheid. Dit leidt in 1925 tot de oprichting van twee Baptistengemeenten, in Eindhoven en Treebeek. Deze gemeenschappen worden ondersteund door voorgangers en de landelijke Unie die contact onderhouden met vertrokken gemeenteleden. Zo worden er in het Baptistenblad *de Christen* af en toe updates gegeven over ‘de Mijnstreek’, die blijkbaar tot de verbeelding sprak. Historicus van het Baptisme Olof De Vries vermeldt hierover: ‘het nieuwe type van “baptisten in de verstrooiing” ging weer functioneren als de kern van gemeentestichting en evangelisatie.’²⁴ Dit geldt breder voor de vrije groepen in het Zuiden, van waaruit weer nieuwe gemeenschappen ontstaan. Een voorbeeld is Baptistengemeente Sittard/Heerlen, ontstaan vanuit Baptistengemeente Brunssum-Treebeek.²⁵

De snelle groei van Philips in Eindhoven leidt in de jaren '20 tot snelle groei van die stad. Voor de bewoners uit het Noorden laat Philips zelfs een eigen dorp bouwen, het ‘Drentse dorp’. De woningen en arbeidsomstandigheden zijn voor die tijd niet slecht te noemen, en in elk geval beter dan wat men gewend was. ‘Zes dagen werkten zij o.a. in de glasblazerijen en zondag was de dag des Heren.’²⁶ Na inburgering in Eindhoven ontstaat bij

Gereformeerde noodkerk, tevens Protestants Militair Tehuis in Tilburg 1915,
foto Regionaal Archief Tilburg (010387)